

НАЦИОНАЛНИ СТЕРЕОТИПИ В БЪЛГАРСКАТА И УНГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Мария Дудаш

Title: National Stereotypes in Bulgarian and Hungarian phraseology

Abstract: This study presents phrasemes with names of nations and ethnonyms in Hungarian and Bulgarian. Idioms with names of nations used to support orientation as they expressed experiences made by meeting, contacting other nations. In the meantime their role has changed, nowadays they are rather used for discrimination, even insult, therefore are not widely applied. Besides the usage of old proverbs and sayings has decreased in everyday language, still less and less language users understand the meaning of them. This study compares names of minorities (Gypsies and Jews) in Hungarian and Bulgarian phraseology. It also handles how the Hungarians and Bulgarians see and let see themselves in phraseology with their own names of nation.

Key words: phrasemes; phraseology; national stereotypes; names of nations

Употребата на етнонимите, на лексемите, които означават националности, е тясно свързана с международните контакти, те се появяват благодарение на различията между народите и културите, които по този начин намират отражение в езика. Фразеологизмите, съдържащи етноними, отразяват национални черти и особености, които се смятат за нетипични и са неизменно свързани с другостта. Тези фрази са били от голяма полза на хората, те са били ориентационни точки при контакти с други култури. Опитът, натрупан при тези контакти, се явява в езика. Етнонимите, които влизат в състава на фразеологични единици, често имат ироничен, дискриминативен, негативен нюанс в значението си. В такива случаи обикновено става дума за съседни държави или за народи, които са имали тесни контакти в исторически план. Националните стереотипи са устойчиви във времето и предста-

вяват неделима част от картината на света, която се изгражда в човешкото съзнание и се проектира в езика. Въпреки това се наблюдава, че голяма част от тези фразеологизми не се употребяват във всекидневния живот и все по-малко хора разбират техните значения. Ще бъде голяма загуба, ако те с времето съвсем изчезнат от езика (Братанова 2013, Банчеровски 2007).

В групата на фразеологичните единици, които са обект на настоящото изследване, са включени традиционно установени речникови единици и оказионализми, които представляват единични случаи на фразеологизми с явно изразена емоционално-оценъчна същност. Характерна особеност на традиционно установените единици е постепенното отслабване на връзката със съответния етноним в състава им. При оказионализмите, които са резултат от лични наблюдения на конкретна ситуация, е налице пряка връзка със съответния етноним (Братанова 2013).

Подобни фразеологични единици се срещат в редица езици, напр. английски, немски, френски, полски, унгарски и др. Настоящият текст е насочен към изследване на фразеологичните единици, съдържащи етноними, в българския и унгарския език.

Фразеологичните единици с емоционално-оценъчна същност включват фразеологизми, чиито етноними означават нетипични според собствениците възгледи национални особености, изразяват негативно отношение към чужди национални черти или се свързват с трудност и неприятност. Такива фразеологизми най-често са резултат от липсата на съответствие между свое и чуждо, от ненамиране на паралел в чуждата култура или от неразбиране на чуждите нрави, привички и бит. Във фразеологизмите се изтъква едно качество, което след време става характерно за цялата култура. Предразсъдъците – позитивни или негативни – са емоционални отношения към някого или към нещо (Банчеровски 2008). Нерядко с негативно значение са натоварени и етноними, които отбелязани основните малцинствени групи в българското и унгарското общество.

В настоящия текст са представени само някои етноними според компонентите, означаващи различни националности. В първа група са включени националностите от запада: *английски, немски, френски*. Във втората група са представени етноними от малцинствени групи: *цигани и евреи*. Целта е да се изтъкнат малцинства, които в голяма степен се различават от българската и унгарската култура, което ярко се отразява в езика. Последно се изреждат фразеологизми с компонент *българи, унгарци*, за да се представи как виждат тези два народа самите себе си и как ги виждат другите народи. Българите и унгарците не са съседни държави, но са имали контакти в миналото.

Фразеологизмите са характеризирани и с категориите на Братанова, която ги категоризира основно в две групи: фразеологични единици с емоционално-оценъчна същност и фразеологични единици с номинативна функция.

Примерите, дадени в текста, са събрани от речниците, изредени в използваната литература.

1. Запад

В първата група се включват фразеологизми с компонент *английски, немски, френски*. Фразеологизмът *измъквам се по английски*, който е получен по пътя на буквалния превод със значение „измъквам се незабелязано“ изразява негативно-оценъчно отношение към определени национални черти и особености. Този израз се намира и в унгарския език също в буквален превод от френски език *angolosan távozik*. Тук трябва да се изредят популярните изрази, които са от по-късен период като *английска сдържаност, английски хумор*, на унгарски се срещат същите еквиваленти *angol visszafogottság, angol humor*. Фразите с английски етноним *английски костюм* – втален дамски или мъжки костюм с висок ревер, *английски парк* – парк, който наподобява естествен природен пейзаж, се срещат и в унгарски език *angol kosztüm, angol park*, изразяват отношение към националния бит, начин и условия на живот. В унгарския език се среща фразеологизъм като *angol hidegvér* „английско хладнокръвие“, което означава запазено спокойствие при всички обстоятелства.

Фразите с компонент *немски* или *немец/германец* са много повече в унгарския език. Според унгарските фразеологизми немците са глупави, алчни, на тях не може да се разчита, на всичко са готови, те са прекалено много. Това значение се среща във фразеологизми като *a német is szokásból eszi a levest* „и немецът по навик яде супа“; *a német mindig hájjal eteti a lovát, mégis rossz a lóva* „немецът винаги с мас храни коня си, въпреки това има слаб кон“; *német asszony napján meglesz* „в деня на немкинята ще се случи“ т. е. никога; *akár a részeg németnek beszélj* „на пьян немец да говориш“ (и да говориш, не те слуша); *annyi, mint a német* „толкова, колкото са немците“. В последния пример етнонимът може да се замени с *турци* или *татафи*, което означава прекалено много; *beszélhetsz német...* „може да говориш немец“ ... (никой не те разбира, никой не те слуша); *állsz, mint ágas, míg egy bolond német hozzád nem köti a lovát* „стоиш като дърво, докато един луд немец не върже коня си за теб“ (мързелив, не прави нищо); *fele német, fele tót* „половината немец, половината словак“ (алчен, подъл човек); *németre bort ne bízz* „не оставяй на немец вино“ (всичко разваля, взема); *Hajlik, mint a német imádság* „подкланя се като немска молитва“ (податлив, готов човек); *németnek 40 éves korában jön meg az esze* „на немеца на 40-годишна възраст му идва ума“ (глупав); *nem félti a német a gatyáját* „немец не жали панталоните си“ (не трябва да се занимаваш с това, което нямаш); *annyit ér, mint (a) német szóban a niks* „толкова струва, колкото в немска дума нихт“ (nichts = нищо).

В българската фразеология се среща израза *изпаднал германец* с две значения: „човек, който живее в нищета, който е изгубил състоянието си“ или „човек с неугледен, окаян външен вид, развлечен, зле облечен“. Тази фраза възниква най-вероятно през Първата световна война, когато в България пристигат за лечение немци от фронта – измръзнали, жалки. Интересно е, че във фразата се използва етнонимът *германец*, а не *немец*.

Фразеологизмите с компонент *френски*, *Франция* са по-малко на брой и в двата езика в сравнение с етнонимите *английски* и *германски*. Този компонент се среща в изрази като *француз акъллия* – „човек, който изказва мнение по всички въпроси, многознайко“, *гафранция Франция* – „никаква гаранция“. И в двата езика се среща т. н. *френска болест*, *francia betegség* – „сифилисът“, който се появява през XV век първо във Франция. В унгарския език *Gall kakas* „галски петел“ (изразява френския дух, символ на френското национално самочувствие).

Традиционно установените фразеологизми в българския и в унгарския език много по-често съдържат етноними, свързани с Изтока или Балканиите, чиито образи изконно присъстват в езика, отколкото със Запада. Западът се явява най-вече в традиционно установени номинации. Етноними, които характеризират съвременния западен начин на живот, се появяват в по-ново време и тепърва навлизат и в двата езика, напр. *като швейцарски часовник*. Тези от тях, които са речникови единици, често са получени чрез калкиране. Досегът със Запада ражда редица окационализми и фразеологизми, които засега се срещат предимно в устната реч, но все повече навлизат и в писмената (Братанова 2013).

2. Малцинствени групи

В тази група са включени етноними, които изразяват негативно-иронично отношение към дадена малцинствена група. В настоящия доклад се разглеждат фразеологизми с компонент *цигани* и *евреи*.

Съществуват голям брой фрази с етнонимите *циганин* или *цигански* като *циганин пастърма суши ли* – „искаш нещо оттам, откъдето е най-неподходящо“, *циганска ведричка/ведрица* – „разнородна смесица“, *циганска вулия* или *циганска торба* – „нещо, което побира много, обикновено разнообразни и ненужни неща“, *циганска любов* или *циганска мечта* – „вид тенекиена печка с дърва“, *циганско лято* – „период от топло и сухо време през есента“, *циганско сърце* – „нетърпелив или сприхав човек“ и др. С израза *циганска душа* се описва волен човек, който се радва на малкото и не мисли за сериозните неща. Негативното отношение към проблемите, породени от разглежданата малцинствена група, често се изразява с фразата *циганска му работа*, *гол*

като циганин, дрипав като циганин, крадлив като циганин, черен като циганин. Малките деца биват подканяни да си изядат всичко с изрази-заплаха *ще те набори циганчето* или ги заплашват, когато не слушат и плачат, че *ще те вземе циганинът*. От изредените български фразеологизми, само *циганско лято* се среща в унгарския език. Този ранно есенен топъл период се нарича още в унгарския като *лято на старите моми* или по американския израз *индианско лято*.

В унгарския език също в голям брой може да се изреждат фразеологизми с етнонима *циганин*. Тези фрази изразяват главно негативни свойства като настоятелност *hamar kellene neki, mint cigánynak a lágy cipó/kenyér* „бързо го иска като циганинът топлия хляб“ (бърза, въпреки че трябва да чака). Изразяват ентузиазъм *él-hal érte, mint a cigány a veres nadrágért* „умира за нещо, като циганин за червени панталони“ (смешно обожава нещо); изразяват грешка – *eltalálta, mint cigány a búzavetést* „улучи като циганин пшеницата на полето“ (направи голяма грешка); изразяват смешност – *felöltözött nagy cifrán, mezítláb, mint a cigány* „облече се наперено като бос циганин“; изразяват нахалност – *hét bőre van, mint a cigánynak* „има седем кожи като циганин“; а скъперничеството се изразява със самия етноним *циганин* (буквално означава скъперник).

Ако циганинът извърши престъпление, трябва и да плати за него *ráhúzták a cigánynadrágot* „облякоха го с цигански панталони (набиха го) или в по-тежък случай го обесиха“. Обесването се пази в изрази *megszokta, mint cigány az akasztófát* „свикнал като циганин с бесилото“; и *(fel)akasztott cigány* „обесен циганин“ (което означава свинска сланина, закачена да се пуши). С компонент *циганин* се изразява мързеливост и кражба като *nem kell a cigányt lopni tanítani* „циганинът не трябва да се учи да краде“, той знае; *cigánykéssel metszi kenyérét* „с цигански нож реже хляба си“ (живее от кражби); *elcigányol valamit* означава, че някой може да „поцигани“ нещо т. е. да го открадне, а откраднатото нещо се нарича *cigánykereset* „циганска заплата“. С изрази *cigányosan vesz* „купува по цигански“ се казва, че е откраднал нещо. Още изрази *cigánytól nehéz lopni* „от циганин трудно се краде“; *könnyű a cigányok közt lopni tanulni* „между цигани лесно се учи краденето“; *ahány cigány, annyi lopás* „колкото цигани, толкова кражби“; *cigánynak tilt lopást* „на циганин забранява да краде“ означава, че искаш нещо невъзможно (Балажи 2001).

Ако някой трепери от страх, се казва *didereg, mint ősszel a cigány* „трепери като циганин през есента“; ако никога не е имало *elfogyott, mint a cigány puskapora* „свърши като барута на циганина“; голямо мъчение се изразява с *fütyül, mint az éhes cigány* „свири като гладен циганин“; и че ще се извърши във всеки случай *ha cigánygyerekek potyognak is az égből* „и да падат циганчета от небето“.

В българския и унгарския език съществуват още глаголет *циганя се* – „пазря се на дребно, проявявам скъперничество“, както и съществителните

цигания – „просия, пазарлъци, скъперничество“, само в българския *циганче* означава неразпукнатото царевично зърно при приготвяне на пуканки.

Другата малцинствена група, *евреите*, също често се срещат в изрази, но значението е различно. Ако се озъртам неспокойно, за да забележа всичко, което може да ми е от полза, се казва *въртя се/стоя като обран евреин*; за да се каже, че нещо никога няма да стане, използваме фразеологизми като *кога си дойдат евреите от хаджилък* или *у събота, кога взема от евреите*; ако се ръководя от корисни цели – *свиря на еврейска свирка*.

В унгарския език евреите се наричат *a választott nép* „избраният народ“, които са неспокойни и не могат да си намерят мястото *bolygó zsidó* „скитания евреин“. За изразяване на несигурност: за нещо, което е само вероятно, че ще се случи, и още няма практическа стойност, се казва *leszre nem ad a zsidó* „за „ще бъде“ евреинът нищо не дава“. Този израз се използва и в минало време, в случай, че оценяваме нещата не според миналото, а според настоящото и когато казваме, че миналото няма никаква стойност *voltra nem ad a zsidó* „за „беше“ евреин нищо не дава“. Ако някой се намира на същото място, откъдето е тръгнал, и не е напреднал, се използва фразата *ott van, ahol a mádi zsidó* „там се намира, където евреинът от селище Мад“. Този фразеологизъм се получава от легенда, която произлиза от една случка за еврейски търговец от Мад. Търговецът тръгнал да носи вино с каруца. Оставил селището доста след себе си, когато решил да запали лула. Духал силен вятър, който му попречил му да запали лулата, затова той обърнал коня си с каруцата обратно, за да запали лулата. Запалил и тръгнал в обратната посока, без да обърне коня. Пушейки лулата задрямал и като се събудил, видял, че се намира отново пред своята къща.

Както и в българския, и в унгарския език с етноним *евреин* се назовава човек, който е неспокоен и не намира своето място *úgy jár-ke, mint zsidóban a fájdalom* „обикаля така, както болката в евреин“.

Примерите не са изчерпателни, а представляват само едно въведение. В българския и унгарския език съществува голяма група фразеологични единици, чийто етноним е свързан с дадена малцинствена група, най-често цигани. Тези единици са натоварени със силно негативно отношение към даденото малцинство. В негативна светлина са представени и други малцинствени групи като евреите, в българския език и арменците. Освен стереотипизация на съседните балкански народи, в българския – гърци, турци, румънци, албанци, в унгарския – чехи, словаци, в двата езика се обособява и групата на фразеологичните единици, в чийто състав влизат „екзотични“ етноними, напр. китайски, патагонски, индианец, абориген, Индия. Те се свързват с нещо далечно, непознато, неразбираемо и в някои случаи примитивно.

3. Българи и унгарци

В тази група се включват фразеологизми с компонент *българи*, *български* и *унгарци*, *унгарски*. Това са две далечни държави без директна настояща връзка, които в миналото са имали контакти, но те не са продължили толкова дълго, че да оставят следи в езика на другия. В българския език няма фразеологизми с компонент *унгарци*, *унгарски*, както и в унгарския няма с компонент *българи*, *български*. Унгарците правят паралел, сходство между българи и Балкана като негативно-оценъчно отношение.

Но и в двата езика може да се намерят фрази с компонент собствената националност, което изразява от една страна как ги виждат чужденците, а от друга как виждат себе си. Има етноними, които типизират събития от политическия живот, към тази подгрупа се отнасят фразеологизми, свързани със събития в дадена държава. Най-често подобни изрази се въвеждат първоначално от медиите и впоследствие се превръщат в нарицателни. Предвид динамиката на политическия живот, част от тези нарицателни изчезват и биват замени с нови, актуални към съответния момент. Етнонимът *български* влиза в състава на два утвърдени фразеологизма – *българският чадър* и *българската следа*, свързани съответно с убийството на писателя Георги Марков и опита за покушение срещу папа Йоан Павел II.

Компонентът *български* може да има и положителен и отрицателен нюанс. Фразеологизмите *българска му работа* и *българска работа* означават, че нещо не е свършено както трябва и че работата е необмислена или недоумислена, зле започната, без ръководство или нескопосно ръководена, като сякаш по задължение свършва със скандал, подобно значение се среща и в изразите *хубава работа, ама българска* или *хубаво ли е или българско* (Лесничкова 2008).

С изрече *Български разбираш ли?* се изказва недоволство от някого, който въпреки че ясно му се казва да направи нещо, не го прави. Когато искаме да кажем, че нещо е съвсем ясно и разбираемо или че трябва да се чуе нещо, а не да остане без последствие, използваме фразеологизма *на чист български*.

Унгарците за себе си казват, че са смели и сърдечни с изрече *magyar anyu szülte* „унгарска майка го е родила“, когато виждат, че някой прави нещо, за да обърне вниманието към друго, казват *vakulj magyar* „да ослепееш, унгарец“. Не могат заедно да вземат решение, не са на едно мнение *ha két magyar együtt van, háromfelé húz* „ако двама унгарци са заедно, в три посоки тръгват“.

За унгарците казват, че бързо вземат решение, и чак след това го обмислят, т. е. лекомислени са: *a magyar embernek vásár után jön meg az esze* „на унгарец след покупката му идва акъла“ или *okos a magyar a harc után* „след война е умен унгарецът“.

Унгарецът лесно обещава, но не обича да изпълнява *a magyar hamar aláír, lassan fizet* „унгарецът бързо подписва, но бавно плаща“; ако му се даде нещо, трудно го връща *könnyű a magyart lóra ültetni, de nehéz leszállítani* „унгарецът лесно се качва на коня, но трудно слиза“, трудно забравя за обиди, бавно прощава *nem kell a magyaroknak pardon* „унгарецът не иска пардон“ и *nehézen felejt el a magyar a bosszút* „унгарецът трудно забравя за отмъщението“. Лесно губи търпение *A magyaroknak elég egy horkantás* „на унгареца е достатъчно само да му се смръщиш“.

Като позитивна черта той е много добродушен *a magyar, ha szépen kéri, az íngét is odaadja* „ако искаш, унгарецът и ризата ще си даде“; реве и се весели *a magyar a nyelve hegyén hordja a szívét* „унгарецът на края на езика носи сърцето си“.

И като последно – ако живееш с тях, трябва да ги уважаваши *ha magyar kenyeret eszel, becsüld a magyart* „ако ядеш унгарски хляб, трябва да уважаваши унгареца“.

4. Заключение

Този текст представлява едно въведение в тази голяма тема, етнонимите в двата езика са многоцветни. Фразеологизмите, които са се явили в езика в по-късен период и са калки, са еднакви и в двата езика, докато по-старите фразеологизми са различни, защото се появяват благодарение на лични наблюдения и на опита, натрупан при историческите контакти.

Mária DUDÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem // Eötvös Loránd University
Budapest, Magyarország // Budapest, Hungary